

Luule runosta

Lyriikan tutkimusta suomalais-virolaisin silmin

Toim. Pekka Lilja

ISBN 951-34-0831-0

ISSN 0786-3829

Jyväskylä 1996

Kopijyvä

© Jyväskylän yliopisto, Kirjallisuuden laitos
Julkaisuja 10

Arne Merilai

PRAGMAATTINEN ARTUR ALLIKSAAR

Pragmaattinen tutkimusohjelma Artur Alliksaarin runoista perustuu analyyttiseen kielifilosofiaan. Tämä on Gottlob Fregen luoma merkityksen (Sinn) ja osoituksen (Bedeutung) erottamisen filosofia, josta Bertrand Russelin ym. kautta on tullut maailmanlaajuinen tervejärkinen logiikkaa, mutta kirjallisuuden käsitteleminen analytiikassa vasta kerää voimiaan.

Fiktio tutkimisessa tehtävät ovat vaikeampia kuin arkikielen tapauksessa, mutta Dawid Lawisin analyysi totuudesta fiktiossa, Gregory Currien *make believe*n käsittely, Edward Zaltan meinongi-
aanisten abstraktien objektien formalismi ym. uudemmat teoriat tarjoavat hyvän esimerkin. Ainakin John Searle nimittää sen taustalla Jacques Derridan olevan olevan jo 100 vuotta aikaansa jäljessä ja Wittgensteinia edeltäneeltä ajalta peräisin (Searlen entusiasmia voi tietysti varauksettomasti tukea), aivan kuten lehtori Tiit Hennoste heittää virolaisen kirjallisuuden 1800-lukuun kaikkine Ilmar Laabaneineen ja hänen surrealismeineen. Ainakin August Kitzbergin saksalaista kyläpragmatismia edustava *Püve Peetrin konstit* voisi kuulua 2000-lukuun, kuten väitin Tallinnassa Underin ja Tuglaksen kulttuurikeskuksessa.

Nykyisin Tartossa varjokuolemassa olevan Goethen seuran termejä käyttäen analytiikalle on nykymaailmassa loistava korkeasuhdanne. Analytiikalle on luonteenomaista, että se ei tunnusta syntesointia ja dialektiikkaa. Niin teoksen kuin kokonaisuudenkin tunteellinen ihailija saattaa nopeasti pettyä siihen. Asiaan täytyy yksikertaisesti tottua. Analyysimenetelmät, jotka käyttävät logiikkaa, valitsevat kohteekseen jonkun tietyn tahon ja yrittävät tutkia sitä mahdollisimman tarkasti ottaen huomioon, että kokonaisuuden muita mielenkiintoisia tahoja voi saavutettujen tuloksien perusteella tutkia myöhemmin. Tarkkuuden kieltämisen yritykset ja asiantuntematon puhe Prokrusten sängystä tms. ovat typerää. Myös kielikuvan monimerkityksellisyyden tunnustaminen ei ole vielä väistymistä epäselvyyden

tieltä, se vain vaatii ennen kaikkea kokonaismerkityksen eri osien selvää osoittamista ja erottamista. Tietysti, viitaten taas Goetheen, matemaatikot ovat kuin ranskalaiset - kaiken, mitä he kuulevat, he kääntävät omalle kielelle, ja se ei ole enää samaa. Eiväthän he ole siitä syystä typeryksiäkään, he tuntevat formalisoinnin luonteen itse paremmin kuin kukaan muu. On vain asioita, jotka juuri nyt heitä eivät kiinnosta, ja ne otetaan tarpeen mukaan käsiteltäväksi myöhemmin.

Kirjallisuudentutkijoiden on mahdollista tempautua uusiin henkisiin virtauksiin mukaan jo lähtötelineissä. Sanon "ei" vanhalle kirjallisuustieteelliselle pölylle! Ja kun on selvää, että meillä on formalisointia varten sellaisia kirjoittajia kuin Alliksaar, josta sekä intuitio että kevyt analyysi sanovat, että hänen runoudellaan on teorialle tarjottavana paljon uutta ja yllättävää, niin liittymisen pitäisi olla kaikin puolin luonnollista ja molemmin puolin hyödyllistä. Arkikielen perusteella luotu teoria tapaa runoudessaan ilmiötä, joita ei osattu aavistaa ja sen on näin ollen täydennettävä itseään, koska arkikieli ei ole runokieli, vaikka runo voi olla arkikielinenkin kuten Alliksaarilla usein. Koska runous-käsitteen ekstensio on voimakkaampi (s.o. siihen sisältyy myös kielen käsite, muttei päinvastoin), saattaa helposti päätellä, että kielen luonteen lopullisen selvittämisen juuret ovat runoanalyysissä; jospa sitä vain ei fetisoitaisi.

Eihän Alliksaarta enenkään lähestytty muulla tavalla kuin lingvistiikkakeskeisesti. Yleensä kielifilosofia jakautuu kolmeen: kieliyksikköjen keskinäisiä suhteita käsittelee syntaksi (joka käsittää myös fonetiikan, kieliopin ym.), merkkien ja maailman suhdetta käsittelee semantiikka, merkin ja sen käyttäjän suhdetta analysoi pragmatiikka. Kielellisen toiminnan opetus eli lingvistinen pragmatiikka on suhteellisen uutta ja vasta äskettäin tullut fiktioon. Tiedämme, että fonetiikka ja semantiikka ovat Alliksaarin tapauksessa erikoiseen arvoon nostettuja. Mutta ovathan äänikuvien ja merkityksen takana aina konkreettiset käyttötilanteet ja kirjoittajan tavoitteet, joita siihen asti on vain intuitiivisesti otettu huomioon: sille ei voi mitään, että semantiikka ja syntaksi palautuvat pragmatiikkaan. Siinä onkin Paul Gricen merkitysteorian idea, viedä merkitykset takaisin psykologiaan, intensionaalisuuteen; ongelma sinänsä on sitä seuraava reduktio fysikalismiin, jota edustaa esimerkiksi Jerry Fodorin ajatuskielen eli Mentaleesin teoria - ja jota

arvostelee Stephen Schiffer. Merkitys on käyttö, sanoi jo Wittgensteininkin. Totuutta janoava pragmaatikko - sellaisiahan virolaiset ovat aina olleet - on usein kysynyt: "Mitä kirjailija yritti teoksellaan sanoa?" Syntaksin ja semantiikan carnapimaisena kulta-aikana, jota heijastavat myös "Noor-Eestin" joustavat mallit ja niiden historialliset implikaatiot, sellaisille kysymyksille naurettiin. Teoria, josta puuttuu intension ajatus, ei osaa käyttämisen kysymyksiin vastata. Lingvistisen pragmatiikan perushypoteesi on, että kanssakäymisen perusyksikkönä ei ole merkki, vaan sen merkin käyttäminen, aikomuksellinen tuottaminen konkreettisesti puhetilanteessa. Tarve sanoa jotakin on perustana, joksi on kieli ominaisuuksineen yleensä. Näin ollen, jos puhutaan pragmaattisesti Artur Alliksaarista, niin puhutaan jotakin olennaisimmasta hänen runoudessaan.

Kirjoituksessani käsittelen seuraavia aiheita: deiksien ja puheaktien käyttö sekä keskustelun päättelystrategiat eli konversatiivinen implikatuuri. Kun puhutaan jonkun runon pragmaattisesta perustasta, niin emme löydä kovinkaan paljon pragmaattisia yksiköjä - tämä on aika niukka alue. Alliksaarin tapauksessa tilanne on toisenlainen. Hänen runoutensa konversatiivinen luonne tekee siitä erittäin hyvän pragmatiikan kohteen. Logiikkaa kiinnostava keskustelu tapahtuu hänellä kahdella tasolla. Tavanomainen on tekijäteos-lukija -linja, jossa lukijat tapaavat kirjoittajan painetun sanan ja muodostavat näin jokainen itsenäisen keskustelukontekstin. Esimerkiksi lause "Aga olnu ei hävi, sest mälu ei kao", "Mutta mikä oli, ei tuhoudu, koska muisti ei häviä", saattaa joihinkin lukijoihin vaikuttaa yksinkertaisena väitteenä, joihinkin tiedonantona, johtopäätöksenä, muistutuksena tai lohdutuksena, mutta miksipä ei, uhkauksena, julistuksena tai vihjeenä, siis monimerkityksisenä. Sama lauseessa ilmaistu propositio saattaa eri lukijoilla aktualisoitua eri voimalla. Mutta vieläkin kiinnostavampi keskustelun taso on tekstinsisäinen. Hänen runoissaan toimii aktiivisesti tietty aristokraattisten argonauttien seura, tietynlainen Pickwick-kerho, joka muistuttaa 1960-luvulla Tartossa toiminutta älymystöryhmää *Ellips*, ja selittää siinä koko ajan jotakin. Voi myös sanoa, että on mahdollisia maailmoja, missä keskustelut ovat todellisia faktoja, jossa sanottua ei olla uskovinaan, vaikka uskotaankin. Arkikielen keskustelun maksiimit tässä tapauksessa eivät toimi, rikotaan konventioita ja luodaan uusia.

Pragmatiikan peruskäsitteinä ovat konteksti, virke, intensio, käyttö, teko. Käyttämättä kontekstia olemme yleisessä semantiikassa. Siitä syystä olisi pragmatiikan käsittely hyvä aloittaa deiksiksen käsittelyllä. Alliksaarin runouden deiktinen analyysi selittää meille siinä tapahtuvien keskustelujen strategiat, avaa "joukkojen sijoituksen" ja liikkumisen, osoittaa, kuka, mihin, millaisessa seurassa ja milloin, millaisine asenteineen, toistuvastiko tai ei, tekstinsisäisesti tai -ulkoisesti, millaisella taustasysteemillä sijaitsee, puhuu ja toimii. Deiksis on semantiikan ja pragmatiikan rajailmiö. Deiksis (kreikaksi *osoittaminen*) on kielessä toimiva orientoitumislaitte. Se muodostuu vastaavasta orientoitumissanastosta ja kieliopillisista keinoista kuten persoona-, demonstratiivi- ym. pronominit (*minä, sinä, me, he, se, ne, joku, itse* jne.), aikaa ja paikkaa ilmaisevat adverbit (*täällä, siellä, ylhäällä, alhaalla, edessä, takana, eilen, tänään, nyt*), vokatiiviset ilmaisut (*katso, kuule*), sijamuotojen lokaaliset aspektit, kieliopillinen aika, modaalisuus jne. Deiktisten ilmaisujen avulla liitetään virke ilmestymiskontekstiin lausujan egosentrisestä perspektiivistä katsoen. Sanonta kaavailee itselleen kontekstin ja samalla liittyy siihen (tarkemmin sanottuna johonkin indeksiin siinä kontekstissa; kun kielitiede käyttää käsitettä deiksis, niin kielifilosofia käyttää enemmän käsitettä indeksikaalisuus).

Deiksiksen käyttö kuuluu pragmatiikkaan. Puheaktin ohella sitä voisi sanoa myös orientaatioaktiksi. Jokainen puheakti on aina myös minä-täällä-sinulle-tästä orientaatioakti, puheteko ja orientoitumisteko ovat saman toiminnan eri aspekteja. Kun matkustamme (kuten Lasnamäen paimenet matkustivat runollisissa metsissä) emme tee sitä älyttömästi vaan ajassa ja tilassa älykkäästi - meillä on kompassi, määritämme suunnan jne. Kävely on samalla orientoitumista. Tunnettu filosofinen ongelma, Hillary Putmanin ajatuskoe *aivot astiassa* (brains in vat) palautuu mielestäni olennaisesti indeksikaalisuuteen. Jos *minällä* ei ole yhteyttä kontekstiin, jos ilmaisun itsensäosoittamisessa ei ole mukana indeksiosoittamista, niin kuka se on, joka sanoo: "Tänään myöhästyn Jyväskylän junasta." Vain syntaktis-semanttinen koneistoko? Indeksikaalinen ilmaisu on virkkeen suhteen itserefleksiivinen (kontekstiherkkä), semanttisesti *minä* osoittaa ilmaisun omiin käyttösääntöihin (*minä* osoittaa siihen, joka tämän sanoo), indeksiosoitus osoittaa tämän säännön käyttäjään virkkeen aikana (juuri nyt AM:ään). Indeksiosoitus vaihtelee

kontekstista kontekstiin, refleksiiviosoitus pysyy samana. Aina täytyy erikseen todentaa, kuka ja mikä parhaillaan on sen indeksikaalin takana. Myös luonnonympäristöä koskevat sanamme kuten *puu*, *vesi* ym. ovat peitellysti indeksikaalisia niin kuin kieli ehkä yleisemminkin. Deiksis vain voimistaa tätä tahoja. Myös varsin yleiset ja Alliksaarillekin luonteenomaiset väitteet kuten "Sokrates on viisas" ovat aina deiktisiä: tätä virkettä voi ymmärtää vain ottaen huomioon tietynlaisen maantieteellisen, historiallisen ja kulttuuritaustan sekä edellyttäen, että on olemassa yleinen deiktinen käsitteistö. Alliksaar käyttää deiksistä sekä sisä- että ulkotasolla erittäin voimakkaasti. Talvirunoissa on deiksiksen rakenne suhteellisen yksinkertainen - singulaarin 1. persoonan paikallistuu nopeasti ajallis-paikallisessa ympäristössä käyttäen niukasti keinoja, mutta deiksikseen hän kiinnittää erikoista huomiota. Hänen vapaamittaiset runonsa tarjoavat mutkikkaita deiktisiä kuvioita, konversatiivisten voimien upeita paikannuksia ja manöövereitä. Deiksiksen kaikki tasot toimivat: *vis-à-vis* puhetilanteeseen melkein sormella osoittamisesta mentaalisempiin muotoihin asti. Voisiko sitä sanoa totaalideiksikseksi? Lajitellaan esimerkiksi persoonan, paikan-, ajan-, sosiaali-, emootio-, modaali- ja tekstideiksis sekä anafora, ja kaikki mahdollisuudet pitää yhteyttä kontekstiin ovat pelissä mukana.

Varsin oleellinen on persoonadeiksis. Monologisten elementtien ohella hänellä on aina mukana minä-sinä-keskustelu, joka helposti muuttuu me-deiksikseksi, me-nimissä sanotuissa virkkeissä: *Sina tuul, oled ikka ülemealik sitikas küll*, "oletpas sinä tuuli vasta vallaton itikka"; *üha meiega, kütkestuste küttejatega, üha meiega, kirgastuste kirglejatega*, "aina vaan kanssamme, kirkastuksien himoitsijoiden kanssa". Me-origo ei enää ole solipsistisen minän tilatäplä vaan väljä tilallinen orientaatioydin, esimerkiksi kaksikeskuksinen ellipsi. Samassa *me* muuttaa vilkkaasti rakennettaan ja vaatii usein indeksointia (me_1 , me_2 , me^* , ..., me_n): ellipsin toisen polttopisteen *minän* vastassa voi muista *sinuista*, suuremmista ryhmistä muodostua toinenkin keskipiste. Mutta tuokin ryhmä työntää 3. persoonaa pois luotaan, jos *meihin* liittyy Alliksaarilla kaikki myönteinen, niin *niihin* hän suhtautuu enemmänkin pisteliäästi kuin hyväntahtoisesti, vaikka kaikenlaista tapahtuu. Saattaa huomata, että jos Alliksaar ei tavoita *me*-tilannetta, hän on jopa nyrpeä ja inspiraatioton: henki ei käynnisty 1. persoonassa.

Paikka on usein realistisesti olemassa (konsertti, kahvila, rautatieasema, juna, keinu, uimaranta ym.), mutta olennaisin paikka hänelle on itse virkkeessä oleminen tai mentaalinen paikka, joka mahdollistaa hyvin joustavia tilallisia sijoittumisia ja liikkeitä. Alliksaarille luonteenomaiset paikat ovat toisiinsa nähden liikkuvia järjestelmiä, jotka saattavat olla mikroskooppisen fokusoituja (kärpänen aikataulussa), toisiaan koomisesti sisältäviä tai rinnakkaisia, ottaen parketin, kaskadin, korttipakan tai astioiden muodon. Samassa tilassa hän ei viivy pitkään, vaan lähtee heti toisesta ovesta sisään.

Hyvin vaikuttava on aikadeiksis, joka toimii primaarisena olevan paikkadeiksin perusteella. Hän pitää erittäin paljon aikaparadokseista, joiden luomisessa on oma koneistonsa: *Kus te ütlesite oma vanaisa ilmale tulevat?/ Ah Buenos Aireses! Sinna me jõuame arvatavasti teise jääaja lõpuks.* "Missä sanoitte isoisänne syntyvän? Ai Buenos Airesissa. Sinne ehdimme luultavasti toisen jääkauden loppuun mennessä." Menneisyys, nykyhetki ja tulevaisuus saattavat esiintyä peräkkäin, vierekkäin tai kairokseen keskittyneenä, viimeksi mainittuna varsinkin *me*-kontekstissa. Aikojen parketit (*Ei ole hetke, kus keegi ei tunneks ennast tapetuna./ Ei ole hetke, kus keegi ei haaraks embuste järele/ Ei ole hetke, kus keegi ei viibiks teel.* "Ei ole hetkeä, jolloin joku ei tuntisi olevansa tapettu./ Ei ole hetkeä, jolloin joku ei tarrautuisi halauksiin./ Ei ole hetkeä, jolloin kukaan ei viipyisi matkalla." Kaskadit (yhteisosaa sisältävät parketit) ja erilaiset astiat (*Sõrmede ja varvaste, mõtete ja mälestuste hargnemisel ei ole otsa ega äärt.* "Sormien ja varpaiden, ajatusten ja muistojen haarautumisella ei ole loppua eikä äärtä.") on argonauttien pelikenttä. Hän menee johonkin hetkeen sisään, sitten rinnakkaishetkeen, sitten seuraavaan, sitten kyllästyy siihen ja pyrkii jatkamaan huomattavan laajassa kattavassa taustajärjestelmässä. *Edasi, edasi, edasi soovulmade võilille-ebemete pilvedesse mähituna!* "Eteenpäin, eteenpäin, eteenpäin, toiveunien voikukkahöytyvien pilviin kietoutuneena!" - liittyy keskustelukumppaneihin ja sitten hylätene. Pitäisi korostaa sitä seikkaa, että ajankäsittelijänä Alliksaar on analyyttinen: aika ei ole hänelle vain lineaarisesti jatkuva, aikayksiköt jäävät hänellä eristetyiksi, itsenäisiksi eivätkä ne muodosta usein yhtenäistä yhteenliimattua janaa, niiden välillä on selvät rajat ja tyhjiöt. Se on alkuperäistä, koska virolainen runous, samoin kuin

runous yleensä, pyrkii enemmänkin olemaan synteettinen, esimerkiksi balladinomainen yhtenäistä ajankulkua edellyttävä runous. Mutta sattuessaan aina uuteen tilanteeseen Alliksaarin on myös orientoituttava, luotava uusi aikasuhte, jolla riippumatta virkkeiden ulkonaisista samanlaisuuksista ei tarvitse olla yhteisosaa.

Me-ryhmä merkitsee tasavertaisten seuraa ja se on samalla sosiaalideiksis. Fiktionaalinen puhuja sanoi ystävilleen: "Katso, miten monet pitävät paskaa pasteijana!" - me emme ole sellaisia. Sosiaalideiksis ilmenee kielessä silloin, kun *sinän* sijasta sanotaan *Te* tai *Hänen Majesteettinsa*.

Deiksis toimii egosentris-lokaalisesti: origo itse, sitä lähempänä ja kauempana oleva alue. Siitä syystä on olemassa myös emotionaalideiksis. Tilassa ja ajassa kaukana sijaitseva kohde saattaa sielullisesti olla lähellä ja päinvastoin. Toppatakkinen neuvostoliittolainen tilanne, jossa toiveet kuluivat riekaleiksi, oli lähellä runoilijan ruumista, mutta kaukana sielusta. Kadonnut, mutta varmasti uudestisyntyvä Viron tasavalta oli objektiivisesti etäännytynyt, mutta emotionaalisesti sitä lähempänä.

Modaalideiksisenä voi käsitellä myös kieltoa, mutta varsinkin episteemistä ja deosenttista modaalisuutta. Episteeminen modaalisuus ilmaisee mahdollisuutta, todennäköisyyttä ja luvallisuutta (*Olematus võiks ju ka olemata olla*, "Olemattomuus voisi olla olemattakin"), deonttinen modaalisuus ilmaisee välttämättömyyttä ja pakkoa, vain yhtä vaihtoehtoa (*Lõpetada lauspilvitamine!* "Lopetettakoon umpipilvisuus!", *Kes mängib masti, saab purje pealekauba*, "Kuka pelaa maata, saa purjeen kaupantekijäisiksi", *...ei saa ta kuhugi kaduda me tuskade tihedast tinakarikast*, "ei voi hän mihinkään hävitä tuskiemme tiheästä tinamaljasta", *Ei ole hetke, kus...*, "Ei ole hetkeä, jolloin...", *Edasi, edasi, edasi ... pilvidesse mähituna!* "Eteenpäin, eteenpäin, eteenpäin ... pilviin kietoutuneena!"). Modaalideiksisen tapauksessa on virkkeen suorittamisen maailman ja virkkeen ilmaiseman maailman välillä välimatka - näin ollen se on deiktinen. Parhailaan on umpipilvisuus, mutta täytyy saavuttaa sen loppu. Jos episteeminen modaalisuus edustaa nykyhetkeä ja sen informatiivista tahoaa, niin deonttinen on tulevaisuuteen suuntautunut, toiminnallinen, sanan suorassa merkityksessä pragmaattinen. Kaikenlaiset käskyt, vetoamukset ja velvoittamiset pistävät tekstissä erityisesti silmään. Tämä on hakkapeliittista (viroksi "hakka päälle")

ryhdy toimeen -poetiikkaa, josta ei puutu pientä annosta alkuviirolaista (retorista) laiskuuttakaan. Alliksaarin lauseet tarjoavat erinomaisia formalisointimahdollisuuksia. Esimerkiksi lauseen *Ei ole hetke, kus keegi ei tunneks ennasta tapetuna*, "Ei ole hetkeä, jolloin joku ei tuntisi itsensä tapettuna" kielto on mielenkiintoinen myönteinen lause: "Joka hetki joku tuntee itsensä tapettuna", formaalimuodossa (x tuntee itsensä t:ssä tapettuna). Predikaattilaskennan kielessä sen voisi merkitä seuraavasti: (x tuntee itsensä t:ssä tapettuna). Deonttisesti katsoen seuraavasti: (x tuntee itsensä t:ssä tapettuna). Muita variaatioita: (x on olemattomuus), (x on umpipilvessä) ja (x pelaa maata > x saa purjeen kaupantekijäisiksi).

Ymmärrettävästi orientoidutaan myös tekstinsisäisesti: virkkeet osoittavat toisiinsa tai osiinsa tekstissä edempänä tai taempana; parallelismiryhmät, graafiset elementit pitävät keskenään yhteyttä. Tekstihän on meille samanlainen kontekstuaalinen realiteetti kuin fyysinen maailmakin. Tekstideiksiksen ohella on tietysti hyvin olennainen toistuva osoitus eli anafora jokaisella deiksiksen tasolla, samoin sen avulla muodostettu monitahoinen sekadeiksis: *Kõik teekäijad on pidulisek./ Ka need, kes ei liigu paigast./ Ka need, kes teel kaotavad pea./ Ka need, kes...* "Kaikki vaeltajat ovat juhlavieraita. Myös ne, jotka eivät liiku paikoiltaan. Myös ne, jotka kadottavat päänsä. Myös ne, jotka..." Osoittaahan *ne* erilaisiin kohteisiin, vaikka aika anaforisesti. Mutta onhan foneettisten, verbaalisten, syntaktisten, semanttisten rakenteiden, samoin suurempien tekstiyksikköjen tai jopa suhtautumisten toistaminen tai tunnettava muuntaminen samalla myös samojen rakenteiden vastaavuuksien osoittaminen muualla tekstissä.

Tämä on deiksiksen sanatarkka osa, mutta usein suuri osa jää sanomatta ja siihen vain vihjaillaan ja sen voi vain aavistaa. Siinä tapauksessa puhumme implikatuureista deiksiksen kanssa - sitä ilmiötä filosofiassa ei vielä ole kuvattukaan. Esimerkkinä on runon *Kuhu küll, kuhu küll, uhh!!!* "Mihinpä, mihinpä, uhh!!!" toteutettu literaalisesti nykyhetkessä, mutta implikaation tasolla kulkee sen ohella tasavertaisesti myös menneisyyden ja tulevaisuuden linja. Lause *Lootused räbalduvad*, "Toiveet kuluvat riekaleiksi" ilmaisee venäläisen kauden toivotonta nykyhetkeä, mutta samalla implikoi, että menneisyydessä tasavallan toiveet olivat ehjiä ja ottaen

huomioon tulevaisuus nykyhetken vaiva ei ole kovinkaan suuri, oikeamminkin se on naurettava, koska toimeen ryhtyen se on helposti korjattavissa. Ilman niitä vihjeitä seuraava lohduttava virke ei olisi ymmärrettävä: *Mis sellest - me õmbeleme nad kokku südaöö vakkadest varastatud ulmaniidiga*, "Mitäpä siinä, ompelemme ne yhteen sydänyön vakoista varastetuilla unilangoilla". Osaksi implikatuurit tapahtuvat puhtaasti kielellisen konvention tasolla, osaksi ne ovat taas kirjoittajan erikoisesti tavoittelemia - näin ollet konventionaalinen ja konservatiivinen implikatuuri kietoutuvat yhteen.

Aliksaarin runot sopivat Paul Gricen tapaiseen konversaatiologiikkaan. Keskustelussamme seuraamme yleistä yhteistyöperiaatetta ja otamme huomioon tietynlaiset maksiimit: älä liioittele tiedoilla mutta älä myös kitsastele; puhu totta, puhu siitä, mistä sinulla on tietoja; puhu asiasta; vältä kaksimielisyyttä, ole tyylikäs. Jos yhteistyöstä ei luovuta, mutta rikotaan tahallaan jotakin maksiimia, niin alkaa toimia päättämistrategia: sen perusteella vaihdetaan kontekstiin sopimaton literaalinen merkitys todellisuudessa tarkoitettuun merkitykseen, jota ei aiottu julkisesti ilmaista. Sanatarkasti, lauseen totuusehtojen tasolla maksiimeja rikotaan, mutta implikaatin tasolla entistetään ja keskustelu jatkuu juuri edellisen perusteella, edellyttäen tietysti, että yhteistyö säilyy. Ajatusta ei sanota julki, mutta se on tekstissä määräävästi olemassa. Sanottuani *p* ajattelin todellisuudessa *q*, vaikka, kuten runoissa usein on, en ole kokonaan luopunut *p*:stäkään. Aliksaar rikkoo jatkuvasti yhteistyömalleja puhumattakaan siitä, että kaikki metaforat, ironia ja epäsuorat puheaktit ovat jo itse implikatuureja. *Kas siis sääred ikka veel pritsivad kevade siniseid sädemeid?* "Pirskottavatko sääret yhä vielä kevään sinisiä kipinöitä?" - sanatarkasti kysymys on absurdi, koska eiväthän sääret koskaan pirskota kipinöitä. Mutta jos oletetaan, että todennäköisesti ajatellaan joitakin säärien eroottisia ominaisuuksia, jotka runon *Kuhu küll, kuhu küll, uhh!!!* sisällön huomioon ottaen on joutunut sopimattomaan morbidiin kontekstiin (*Hurmavörgud./Turmavörgud./Surmavörgud*, "Hurmaverkot. Turmaverkot. Surmaverkot.") synnyttäen edellmainitun aikadeiksiksen kanssa analogisen implikaaturin. Keskustelun kommunikatiivista sisältöä vie eteenpäin implikaatti *q* - ajateltu, mutta sanomaton -, virkkeen ulkopuolinen pinta *p* on samoin itsearvoinen hyväsoinnullisuudessaan ja semanttisessa pelissä. Otetaan

vaikkapa implikatuuri puheaktin kanssa - *Hurm hōreneb*, "Hurma harvenee" on tavallinen väite (jättäen metafora sivuun), mutta runon ekspressiivisessä kontekstissa väitteenä sopimaton. Meidän pitäisi suhtautua siihen kuin tietynlaiseen pelonosoitukseen (mitä seuraavaa virkettä *Mis sellest...*, "Mitäpä siitä..." katsoen voisi pitää myös jonkinlaisena elämänilon osoituksena) niin, että implikaattina tämä virke on samalla ekspressiivi, joskin vain assertiivi. (Olen kuitenkin tullut johtopäätökseen, että tätä ilmiötä olisi sopivampaa kuvata lisävoimaisen puheaktin hypoteesin avulla kuin implikaatturina.) Näin runous pakatoi informaation, joka on arkipuhetta rikkaampi. Ehkä logiikka pystyy keskittämään tietoja enemmänkin. Ei ole mielekästä asettaa vastakkain Alliksaarta ja logiikkaa. Hänen runouttaan voi käsitellä tietynlaisena iformaalisen logiikkana, jossa tietyn aksiomatiikan, johtamissääntöjen ja kielen yhteydessä muodostetaan teoreemoja - alliksaarmaisia aforismeja ja säkeitä. *Iga kasu ei ole kasuks*, "Joka hyöty ei ole hyödyksi" jne. Ei kannata työntää päätään hiekkaan ja tunteellisesti voihtia - runous on tietynlainen laskelma, jota johtavat voimakkaat intuitiomekanismit. Olen itsekin huvin vuoksi runoillut (ja julkaissutkin muutamia runoja saadakseni palautetta) ja jännityksellä reflektoinut toimintaani siitä näkökulmasta: jos kontekstualisoitu semantiikka ja pragmatiikka syötetään tietokoneisiin, niin nekin alkavat runoilla.

Puheaktien käytön tarkastelu johtaa Alliksaarin tapauksessa kiinnostaviin tuloksiin. Muutamat virolaiset arvostelijat kuten Sirje Olesk, Heldur Niit ja Tõnu Ehasalu eivät ole ollenkaan ymmärtäneet sen asian arvoa. Deiksin ja implikatuurien taustalla on hyvä seurata, millaisia puheakteja alliksaarmainen toimelias Pickwick-kerho vaihtaa. Mikä on sen mikro- ja makrotasolle luonteenomaista (kokonainen teksti saattaa olla erilainen puheakti), millaisia kombinaatioita esiintyy. Näemme kuten runoudessa Occamin partaveitsi tulee "tylsäksi" - yhdellä virkkeellä voi suorittaa kerralla monta puheaktia monella eri tavalla.

Puheaktia ei saa käsitellä puhefaktana, se on puheella suoritettua toimintaa - ihan kuin pallon potkaiseminen. Ja jopa sana ei aina ole pakollinen - ystävän tavatessamme nostamme hattua ja se on tavallinen kaunopuheinen akti; pragmaattinen, ei suorastaan kielirealiteetti. Virkkeellä suoritamme kolmenlaisia tekoja.

Ensimmäinen teko on lokutiivinen akti, joka foneettiseksi, faattiseksi ja reettiseksi aktiksi - jos olemme tuottaneet säveliä (ääniä?), jos äänet muodostavat sanoja kieliopillisissa yhteyksissä, jos yhdistetyillä sanoilla on myös merkitykset ja osoittamiset. Austin sanoo: jos apina sanoo meille "Go!", niin tämä ei vielä ole faattinen eikä reettinen akti. Mutta jos lokutiivinen akti on täydellinen, saamme retoriikan. Alliksaar on epäilemättä hyvin retorinen ja sellaisena häntä on käsiteltykin - kielimusiikin ja merkityskuperkeikkojen mestarina. Fiktioteoria pitää kirjallisuutta kielen ulkopuolisena instituutiona, jossa sallitaan pitää normaaleina virkkeitä, joiden osoitus ei ole todellisuuteen viittaava vaan ainoastaan teeskennelty; jossa kohteen olemassaoloon ei luoteta vaan ollaan luottavinaan. On suoritettu lokutiivinen akti, samalla olemme tavallisesti suorittaneet myös illokutiivisen aktin eli puheaktin sen suorassa merkityksessä. Olemme esittäneet jonkinlaisen intension assertiivisesta (A), direktiivisestä (D), komissiivisesta (C), eksressiivisestä (E) tai deklaratiiivisesta (T) luokasta: olemme väittäneet, kirjoittaneet, kuvanneet, käskeneet, pyytäneet, kysyneet, luvanneet, hyväksyneet, tervehtineet, julistaneet, määrittäneet tai ristineet jotakin. Tai tehneet sitä toisen puheaktin avulla epäsuorasti.

Eritellessämme Alliksaarin runoutta täytyy ottaa huomioon muutamia kielifilosofisia hypoteeseja. Ensiksi tietysti John Searlen ja Daniel Vandervekenin konstruointihypoteesi, jonka ydin on siinä, että kaikki puheaktit voidaan johtaa primitiivisistä puheakteista vaikuttaen niiden sisäisiin komponentteihin vastaavilla operaatioilla. Toiseksi osoittautuu käytännöllisesti katsoen hyödylliseksi kapean ja laajan kontekstin hypoteesi. Esimerkiksi runo *Kuhu kiüll, kuhu kiüll, uhh!!!* "Mihinpäs, mihinpäs, uhh!!!" on kapean kontekstin tasolla (missä tapahtuu tekstinsisäinen keskustelu ja runoutta ei ole) luonteeltaan asertatiivis-ekspressiivinen, kallistuen vahvasti direktiivisyyteen, komissiivisuuteen ja deklaratiivisuuteen. Sitä paitsi laajassa kontekstissa, runouden instituutiotasolla (sekään ei enää ole itse kieli, koska runous sellaisenaan on ekstralingvistinen ilmiö kuten kirkko, laki, yksityisomistus ym.) se toimii ekspressiivis-deklaratiivisesti.

Tarkoituksenmukaista olisi liittää tähän hypoteesiin myös kielen indeksiosoituksen ja itseensäosoituksen hypoteesi, jotta indeksiosoitus toimisi ensi sijassa kapeassa kontekstissa, itseensäosoitus laajemmas-

sa. Runon *Kuhu küll, kuhu küll, uhh!!!* "Kuhu küll, kuhu küll, uhh!!!" alkufraaseja *Sõiduplaanid./Hõiduplaanid./Võiduplaanid*, "Aikataulut. Huutotaulut. Voittotaulut." voisi kapeammassa kontekstissa käsittää assertiivisena kuvauksena, luettelona, osoitusaktina deiktiseen kontekstiin, myös yksinkertaisesti (elliptisenä) väitteenä, jota saattaa samalla ekspressiivisen puhevoiman saavuttaminen kielteisen (ironisen tai pisteliään) suhtautumisen ilmaisijana. Assertiivi saavutetaan siinä tapauksessa ns. täyssuorituksena, ekspressiivi osasuorituksena, edellyttäen, että osa sen onnistumisen ehdoista on jo tyydytetty assertiivisen voiman puolesta. Näin ollen sekä täys- että osasuorituksen hypoteesi tuntuu riittävän järkevältä sisäistykseen se puheaktiteoriaan. Laajemmin katsoen nämä alkuvirkkeet ovat kuitenkin samanlaisia uuden tilanteen luomisia kuten sanonta "Tulkoon valo!" tai "Olette erotettu!". Ne sanovat lukijalle "Olkoon runomme aiheena neuvostoaikainen rautatieasema tms". Ja runoudelle luonteenomaisesti ilmaistaan samalla ekspressiivistä illokutiivista pistettä tai päämäärää virkkeen itseensäosoituksen kautta - esitetty propositionaalinen sisältö on esitetty tietyllä tavalla eli metaforamaisesti, instrumentoivasti, suggeroivan toistuvuuden ja voimakkaan suhtautumissävyn avulla, tavoittaen ja ilmaisten ekspressiivisyyttä. Näin ollen voisi pitää mahdollisena muodollista tulkintaa: $ET/EA(p)$, missä p viittaa propositionaaliseen sisältöön, ET ja EA puhevoimiin, jotka soveltuvat sen proposition suhteessa kahdessa rinnakkaisessa kontekstissa. Näemme, että runoudessa propositionia rasitetaan eri puhevoimilla eri tasoilla.

Otsikko *Kuhu küll, kuhu küll, uhh!!!* "Mihinpä, mihinpä, uhh!!!" olisi retorisenä kysymyksenä direktiivi, jonka tunnepainotteinen toistuvuutta sisältävä tapa saavuttaa myös ekspressiivisyyden. Reaktio *uh!!!* omaan kysymykseensä johtaa ajatukseen, että kyseessä on kompleksinen puheakti ja muotoa $ED(p)$ voisi tarvittaessa käsitellä myös näin: $ED(p)\&(O)$. Väljässä kontekstissa sama virke edustaa ihan toisenlaista koostumusta: korostettuna kirjallisesti ja sijoituksellisesti se julistaa otsikkona runoutta instituutiona alternatiivisin ja toistuvuusmenetelmin, ilmaisten näin ollen ekspressiivisenä kirjoittajan luomisiloa. Näin ollen $ET/ED(p)\&E(O)$. Tuttua ilmaisua *Lootused räbalduvad*, "Toiveet kuluvat riekaleiksi" saattaa tulkita eri lailla, esimerkiksi muodossa $ET/EA(p)$, $ET/ED(p)$, $ET/EC(p)$, komissiivisen mahdollisuuden ohella on jossakin tilanteessa lukuun

otettava myös deklaratiivinen tulkinta ET/ET(p). Virkettä *Mis sellest - me õmbleme nad kokku südaöö vakkadesta varastatud ulmaniidiga*, "Mitäpä siinä, me ommemme ne yhteen sydänyön vakoista varastetuilla unilangoilla" voi esittää muodossa *ET/EA(p1)&EC(pp2)* Alliksaar tarjoaa siihen asti pääasiallisesti yksinkertaisilla akteilla muoto $F(p)$ harrastaville teorioille paljon löytämis- ja formalisointi-iloa. Toisesta kontekstista toiseen liikkumista seuraavat myös reaalisen ja virtuaalisen puheteon vaihtumisen ongelmat. Samoin eivät ole kyseessä täydellisesti ns. vakavat puheaktit, vain "teeskenteily", vain leikilliset itseäntaannuttavat puheaktit, a la "Susi tulee!", jotka kehottavat mielikuvitusleikkiin eivätkä varoita tai uhkaa ketään. Näin ollen ei puheakti ole muodossa $F(p)$ vaan sen itseäntaannuttava kehitys $F'(p)$.

Eri kysymys on, miten lukija tai kuuntelija ottaa sen vastaan: iloitseeko, yllättykö ja tuleeko entusiastiseksi tai suuttuuko, kyllästyykö ja heittää kirjan syrjään. Se on vaikutusaktin eli perlokutiivisen aktin taho. Kuten feministi Rae Langton sanoo: jos sanon "tahdon" alttarin edessä, niin tuotan iloa sulhaselleni, mutta järkytän äitiäni. Perlokutiivinen akti on vaikeammin formalisoitava kuin puheakti, koska se on vähemmän konventionaalinen ja erittäin kontekstiherkkä. Sitä on tähän asti varsin vähän käsitelty, mutta olisi varsin kiinnostavaa seurata, miten fiktionaalinen kirjoittaja Alliksaarin runouden kapeassa kontekstissa ellipsin rajoissa kumppaniaan innoittaa.

Kaikesta siitä ei voi vielä päätellä, että Alliksaar on ennen kaikkea pragmatiikan kohde - yhtä paljon hän on semantiikan ja prosodian kohde. Mutta pragmaattinen käsittely muuttaa hänen runoutensa kuvauksen täydellisemmäksi ja samalla vaikuttaa myös teoriaan.

Jotta myös Richard Rortyn tyyppiset dialektisen analyysin elementit eivät puuttuisi, voisi väittää, että Alliksaar käytti Venäjän vallan alla olevan äidinkielen noloa tilannetta dialektisena taustana, näyttäen miten viroa todella käytetään. Siinä mielessä Karl Ristikivi on ehkä oikeassa, kun hän kirjeissään Bernhard Kangrolle luulee tunnistavansa Alliksaarissa tyyppilliset "neuvostokasvot". Saattoihan Ristikivi nähdä sellaisia Alliksaarin runokokoelman kansikuvan "vahvasti aikakauden leimaamia" muotokuvia Tukholman elokuva-teatterissa. Epäilemättä muu aika olisi antanut teksteille toisenlaisen ilmeen, mutta ei ole ihan varmaa olisiko se yltänyt niiden pragmaatti-

siin perusteisiin. Tietyssä mielessä pragmatiikka on kielestä riippumaton, "vajoaa sen halki". Puheaktit ovat kaikissa kielissä samat, vaikka kielet ovat erilaisia ja saattavat realisoida puhetekoja eri nyansseilla. Muistettakoon Wittgensteinin kuutio *Tractatuksesta*. Samalla ei voi yhtyä Wittgensteiniin siinä, että kielen rajat ovat samalla maailman rajoja, koska ainakin pragmatiikan yksikköjen verran maailma on kieltä rikkaampi, ekstralingvistinen. David Kaplan sanoo traktaatissa *Dthat* nuoreen Russeliin vedoten, että juuri John itse, tässä ja nyt, ei hänen nimensä tai individuaali hänen edustajanaan, ryhtyy proposition jäseneksi. Meillä sanoo Ain Kaalep runossa "Keskustelut Catulluksen kanssa", että lauluja voi tehdä kahdella tavalla: Lesbiasta tai säkeistä Lesbiasta. Alliksaar, kuten myös elliptinen Kaalep, on tehnyt lauluja molemmista: luullaan, että säkeistä, mutta historia ja teoria osoittavat, että yhtä paljon myös Lesbiasta.